

ВАЛОРИЗАЦИЈА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ФОНДА МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНО ОДЕЉЕЊЕ (1918–1941)

Апстракт: Рад је посвећен валоризацији фонда Министарство иностраних послова – Административно-правно одељење са освртом на категорије докумената које су трајно сачуване као историјски извор и оне које су издвојене као безвредни документарни материјал.

333

Кључне речи: валоризација, Административно-правно одељење, Министарство иностраних послова, безвредни документарни материјал, историјски извор

Валоризација архивске грађе један је од најзначајнијих задатака архивске службе и архивске делатности, један од битнијих поступака у систему заштите архивске грађе као споменика културе, један од акутних проблема савремене архивске теорије и праксе и најодговорнији задатак који се поставља пред архивисте. Пред архивисте из прошлих времена (XVIII, XIX и прве половине XX века) питање валоризације архивске грађе и издвајања безвредног документарног материјала није се ни постављало, јер је улога архивиста била да у најбољим условима сачувају документа као сведочанство правних и административних послова.

Сложени развој савременог друштва, потреба државе да заштити правни поредак, регулише социјалне и економске односе и ојача своју улогу у међународним односима, довели су до јачања администрације и хиперпродукције писане грађе која је, у великом броју случајева, имала оперативни значај, била извор информације и доказно средство у процесу правно-административног пословања централних органа власти, установа, организација, друштава предузећа или других правних субјеката. Перманентни пораст количине документарног материјала утицао је и на значај проблема валоризације архивске грађе и издвајања документарног материјала, а самим тим и на улогу архивисте у савременом друштву. Квантитет документарног материјала одразио се и на његов квалитет, односно на то да одређени његови делови имају веома малу вредност и као историјски извори и ако их сагледавамо са аспекта њихове употребне вредности.³

Будући да су централни органи власти један од највећих „произвођача“ документарног материјала различите употребне и садржајне вредности, на примеру

¹ виши архивист, vida.e1986@gmail.com

² виши архивист, vesnadjokic59@gmail.com

³ *Priručnik iz arhivistike*, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, Zagreb 1977.

Административно-правног одељења Министарства иностраних послова Краљевине Југославије⁴ покушаћемо да прикажемо процес валоризације и изазове са којима смо се, током тог процеса, суочавали. АПО је била једна од организационих јединица МИП-а КЈ који је, као орган централне управе, стварао документарни материјал настао у одређеним историјским условима и друштвено-политичком систему, што се одражавало на вредност садржаја насталог документарног материјала. Међутим, нису све организационе јединице МИП-а имале исти значај. Неке су обављале опште и помоћне послове, што се непосредније одражавало на садржај и вредност документарног материјала, а што је био случај и са АПО. Да би указали на специфичност АПО, на основу надлежности које је имало и делокруга рада, приказаћемо кратак историјат и унутрашњу шему МИП-а и надлежности које су имале његове остале организационе јединице што је, у највећој мери, утицало и на квалитет и на квантитет документарног материјала насталог радом МИП-а и његових организационих јединица.

Након формирања Владе Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца 20. децембра 1918. године и именованја министра иностраних послова, дотадашње Министарство иностраних дела Краљевине Србије наставило је да ради као Министарство иностраних дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.⁵ Од формирања МИД-а КСХС па до 1941. године његова организациона структура је неколико пута мењана.⁶ Први акт који је регулисао рад МИД-а била је *Уредба о организацији Министарства иностраних дела, дипломатских заступништва и конзулата Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца у иностранству* од 5. маја 1919. године којом су установљене унутрашње организационе јединице: Политичко одељење, Административно одељење, Конзуларно-трговачко одељење, Одсек рачуноводства, Главна архива и Пресбиоро.⁷ Будући да Уредба о уређењу МИП-а из 1919. године није довољно јасно разграничила делокруг одељења, долазило је до честих преплитања надлежности између Административно-правног и осталих одељења МИП-а.

Политичко одељење, као најзначајније одељење МИП-а, обављало је поверљиве политичке послове⁸ и својим радом „производило“ документа о спољној политици Краљевине Југославије, међународним односима, односима Краљевине Југославије са страним земљама, посебно суседним, положају Краљевине Југославије у међународним односима, политици великих сила на Балкану, унутрашњим, политичким и економским приликама у појединим земљама, међународним орга-

⁴ У даљем тексту: АПО

⁵ У даљем тексту: МИД

⁶ Решењем министра иностраних дела од 27. децембра 1922. године организовано је и Друго политичко одељење које се бавило питањима националних мањина и пословима који су се тicali Друштва народа. Исте године основано је и Одељење за извршавање међународних уговора које је преузело послове који су до тада били у надлежности Председништва Министарског савета.

⁷ Будући да је Министарство иностраних дела током 1929. године преименовано у Министарство иностраних послова, у даљем тексту користимо скраћеницу Министарство иностраних послова, односно МИП.

⁸ Никола Жутић, „Историјска белешка Министарства иностраних дела (послова) Краљевине Југославије 1918-1945.“, Библиотека информативних средстава Архива Југославије

низацијама, пактовима, конференцијама и др.⁹ Конзуларно-привредно одељење обављало је послове у вези са конзуларним телом Краљевине Југославије у иностранству, пословима заштите права и интереса југословенских држављана у иностранству и саме државе, страним дипломатским представништвима у Краљевини Југославији, привредним, трговинским, економским и саобраћајним односима Краљевине Југославије са страним земљама, па у складу са тим архивску грађу овог одељења у највећој мери чине трговински и економски уговори, правна регулатива која се односила на спољну и унутрашњу трговину, конзуларни извештаји о економској ситуацији у страним земљама и др.¹⁰ О надлежности и делокругу рада Административно-правног одељења биће речи у даљем тексту. Главна архива МИД-а (МИП-а) вршила је класификовање политичке и остале кореспонденције, надзирала извршење Уредбе о архивама у посланствима и конзулатима, прикупљала библиотечки материјал, преводила и анализирала чланке из новина, часописа и књига за потребе Министарства и појединих одељења и вршила преглед штампе и периодичних страних публикација које су се односиле на послове МИП-а. Архивску грађу Главне архиве МИП-а чини документација о сређивању, обради и чувању „старих“ архива МИП-а, проналажењу однетих и изгубљених докумената, раду Главне архиве (Историјског одељења) и др.¹¹ Одсек рачуноводства бавио се исплатом плата, додатака чиновницима МИП-а, путних и селидбених трошкова и др. Пресбирио је установљен за званична саопштења.¹²

Свакако треба поменути и два одсека која су деловала у оквиру Политичког одељења: Персонални одсек и Протокол. Дирекција за уговоре деловала је као саветодавни орган МИД-а за све послове који су се тicali испуњавања права и обавеза проистеклих из међународних уговора.¹³

⁹ Поред изузетно садржајне вредности архивске грађе Политичког одељења, која произилази из његове надлежности, битно је истаћи да је степен сачуваности грађе овог фонда био 30% у моменту преузимања у Архив Југославије. Приликом валоризације водило се рачуна о тој фрагментарности, односно о степену сачуваности као критеријуму вредновања, поред критеријума изузетне садржајне вредности.

¹⁰ Од 1930. године обим послова КПО се повећао услед трансформације државне управе. У његовој надлежности налазили су се и визирање путних исправа, иселеничко питање, радна и социјална проблематика, репатрирање, погранични промет, санитарна полиција, туризам, међународне конвенције и конгреси привредног карактера, прикупљање обавештења о привреди и привредној политици страних држава, нарочито о трговинском законодавству, царинама, увозу, извозу, транзиту; обавештавање страних привредних установа о привредним приликама у Краљевини Југославији; вођење преговора за закључивање трговинских уговора и привредних конвенција у договору са надлежним министарствима, међународни саобраћај, Привредни савети Мале антанте и Балканског споразума, као и друга питања конзуларно-привредног карактера; Петровић Нада, „Валоризација грађе Конзуларно-привредног одељења Министарства иностраних послова Краљевине Југославије (1919–1941)“, Архив 1-2, Београд 2003.

¹¹ Архив Југославије, *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Београд 2000.

¹² Никола Жутић, „Историјска белешка Министарства иностраних дела (послова) Краљевине Југославије 1918–1945.“, Библиотека информативних средстава Архива Југославије

¹³ Персонални одсек имао је свој специфични развојни пут. Првобитно се налазио у саставу Политичког одељења од 1918. до 1924, потом у Кабинету министра иностраних

Министарство иностраних дела (послова) Краљевине Југославије претрпело је током свог постојања неколико организацијских промена у односу на организацију прописану Уредбом из 1919. године која је министра иностраних послова овластила да по потреби отвара нова одељења.¹⁴ Према *Алманаху Краљевине СХС за 1927/1928. годину* МИД је било подељено на Генералну политичку дирекцију (бивше Политичко одељење), Кабинет министра, Дирекцију за уговоре (Одељење за извршење међународних уговора), Административно-правно одељење, Конзуларно-привредно одељење, Главну архиву, Благајничко одељење и Одељење за штампу. *Уредбом о подели на одељења Председништва министарског савета и министарстава од 19. априла 1929. године* МИП је подељен на Политичко одељење, Управно одељење, Привредно одељење, Правно одељење¹⁵ и Главну архиву. *Закон о уређењу Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству од 25. марта 1930. године* МИП је подељен на Политичко одељење, Управно одељење са рачуноводством, Конзуларно-привредно одељење, Правно одељење и Главну архиву. На основу *Уредбе са законском снагом о уређењу МИП-а и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству од 10. августа 1939. године* МИП је подељен на Политичко одељење, Одељење за штампу, Управно одељење, Конзуларно-привредно одељење, Правно одељење, Историјско одељење и Одељење рачуноводства. Такође је промењен назив Главне архиве у Историјско одељење, а од ранијег Управног одељења са рачуноводством формирана су два – Управно одељење и Одељење рачуноводства. Након 15. априла 1941. МИП је деловао у оквиру Владе Краљевине Југославије у емиграцији. *Решењем МИП-а од 24. септембра 1941. године* број одељења је смањен на три: Политичко одељење, Опште одељење и Управно одељење. МИП је деловао до 7. марта 1945. године, када је формирана Влада ДФЈ и када су престали да постоје државни органи Краљевине Југославије. Архивска грађа МИП-а настала у периоду од 1941. до 1945. године налази се у фонду Емигрантска влада Краљевине Југославије.

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНО ОДЕЉЕЊЕ МИНИСТАРСТВА ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

По завршетку Првог светског рата животи људи враћали су се у нормалне свакодневне токове. Венчавали су се, школовали, путовали, трагали за својим нај-

послова до 1929, а од 1929. до Априлског рата 1941. године у саставу Управног одељења. Протокол, као одсек, налазио се у оквиру Политичког одељења и у његовој надлежности били су послови акредитације иностраних дипломатско-конзуларних представника у Краљевини Југославији и југословенских у иностранству, церемонијали, програми међународних посета и преговора и др. Првобитни назив Дирекције за уговоре био је Одељење за извршење међународних уговора при Председништву Министарског савета Краљевине СХС и оно је основано 30. новембра 1919. године. Након укидања 1929. године послови д(Д?)ирекције за уговоре прешли су делом на Конзуларно-привредно одељење, а делом на остала одељења МИП-а.

¹⁴ Никола Жутић, „Историјска белешка Министарства иностраних дела (послова) Краљевине Југославије 1918–1945.“, Библиотека информативних средстава Архива Југославије

¹⁵ Административно-правном одељењу промењен је назив у Правно одељење.

милијима који су нестали у рату и за изгубљеном имовином. Умирили су и остављали тестамент и заоставштину за собом. Репатрирани су и транспортовани ратни заробљеници, цивили, студенти, које је рат затекао у иностранству. Потраживана је исплата за болничке трошкове, секвестрирану имовину и разна приватна дуговања. Извршавана је војна обавеза, иступало се из држављанства и захтевала су се страна. Мењала су се имена, презимена и вероисповест. Те околности налагале су да се обезбеди несметани рад администрације у тренутку настајања нове државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Окупљање *троименог народа* у заједничку државу подразумевало је и преузимање законодавства, правног система и администрације бивше Аустроугарске монархије, који су важили на оним територијама које су прикључене Краљевини Југославији. Током државно-правног провизоријума, али и након доношења Видовданског устава, примењивало се територијално законодавство са шест правних подручја. Стога је било неопходно уједначити правне прописе и бирократски апарат на читавој државној територији и домаће законодавство ускладити са међународним правом. Правна шареноликост законодавних норми међуратне Југославије одредила је да се приликом одлучивања о правима њених држављана најпре утврди којој новоприпојеној територији припадају, те се по том основу одређивало које ће се законодавство применити на конкретан случај.¹⁶ Различито правно наслеђе ометало је функционисање администрације на коју је такође неповољно утицала и чињеница да су архиве са подацима о животу и имовини људи углавном биле спаљене или заплењене.¹⁷ Огроман број матичних докумената, која су представљала писано сведочанство нечијег живота, требало је превести, оверити и доставити, а за то је била потребна државна администрација.

Са формирањем Административно-правног одељења сусрећемо се већ у првом акту којим је у Краљевини СХС дефинисана служба иностраних послова, а реч

¹⁶ У Краљевини Југославији нису постојали јединствено законодавство и правни систем. Тај правни партикуларизам као последицу имао је примену територијалног законодавства и његову поделу на шест правних подручја, на основу судско-административне надлежности. Територија централне Србије, јужне Србије и Старе Србије била је у надлежности Касационог суда у Београду и Апелационог суда у Скопљу и на том правном подручју примењивао се Српски грађански законик из 1844. године. За Црну Гору је био надлежан Велики суд у Подгорици. Када је реч о Војводини, у њој је био заступљен тзв. мешовити систем. Међумурје и Прекомурје били су у надлежности Апелационог суда у Новом Саду и на том правном подручју примењивало се мађарско законодавство, док је територија која је раније припадала Војној граници била у надлежности Окружног суда у Панчеву и среских судова у Банатским Карловцима, Белој Цркви, Ковину, Тителу и Жабљу и на том правном подручју примењивао се Општи аустројски грађански законик из 1811. године. Босна и Херцеговина биле су у надлежности Врховног суда у Сарајеву и на том правном подручју примењивао се Општи аустројски грађански законик из 1811. године. За Хрватску и Славонију био је надлежан Апелациони суд у Загребу, док су за Далмацију и Словенију били надлежни Апелациони суд у Сплиту и Апелациони суд у Љубљани. На тим правним подручјима такође се примењивао Општи аустројски грађански законик из 1811. године.

¹⁷ Весна Ђокић, Видосава Ераковић, Драган Теодосић, „Историјска белешка Министарства иностраних послова Краљевине Југославије – Административно-правно одељење 1919–1941.“, Библиотека информативних средстава Архива Југославије

је о поменутој *Уредби о организацији Министарства иностраних послова, дипломатских заступништава и конзулата Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца у иностранству од 5. маја 1919. године*.¹⁸ Током свог постојања ово одељење је неколико пута мењало назив. Основано је као Административно одељење, али је 1925. године променило назив у Административно-правно одељење. *Уредбом о подели на одељења Председништва министарског савета и министарстава од 19. априла 1929. године* преименовано је у Правно одељење и под тим називом наставило је да функционише до 6. априла 1941. године. АПО је, као саветодавни орган МИП-а, вршило званичну преписку неполитичке природе са страним дипломатским представницима у Краљевини Југославији и са југословенским дипломатско-конзуларним представништвима у иностранству. У његовој надлежности било је тумачење закона и њихова примена у приватно-правним и јавно-правним односима југословенских држављана у иностранству и страних држављана у Краљевини Југославији у циљу њихове правне заштите, давање мишљења о свим спорним и неспорним питањима из области приватног, кривичног и међународног права, посредовање између иностраних и југословенских централних органа власти, осталих одељења МИП-а и осталим министарствима, превођење и овера докумената, као и праћење развоја међународног права и пружање правне помоћи у примени међународних конвенција, споразума и уговора којима су регулисани политички и економски односи Краљевине Југославије са другим земљама. Одељење је имало задатак да тумачи и примењује југословенско и страно законодавство на сва питања из области билатералних односа: разграничење, међународни саобраћај, туризам и трговина, ратна штета, репарације, реституција културног наслеђа, погранични инциденти, двовласничко питање, положај страних држављана у Краљевини Југославији и југословенских држављана у иностранству, статус и положај руских емиграната и јеврејске заједнице у Краљевини Југославији. Имајући у виду надлежности АПО, архивска грађа овог фонда садржи материјале о правним споровима (приватно право, кривично право, међународно право), екстрадицијама, заштити интереса југословенских држављана у иностранству и страних држављана у Краљевини Југославији, наплати болничких трошкова, депозита, приватних дуговања, репатријацији, утврђивању и промени држављанства, породичног имена и вероисповести, издавању путних исправа, давању правног мишљења о међународним правним питањима, преводу и овери матичних и јавних докумената и др.

ПРИМЕНА КРИТЕРИЈУМА ОДАБИРАЊА И ИЗДВАЈАЊА У ПРОЦЕСУ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ФОНДА МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНО ОДЕЉЕЊЕ

Саветодавна и посредничка улога Административно-правног одељења и обим послова и задатака утицали на акумулирање велике количине оперативног документарног материјала. Хиљаде и хиљаде матичних докумената (венчаних листова, крштеница, умрлица), диплома, сведочанстава, тестамената, пресуда и уговора достављано је Административно-правном одељењу да прегледа, овери и да правно мишљење. Валоризацију архивске грађе овог фонда, специфичног у односу

¹⁸ Исто

на друге фондове, чини управо њена улога која је била више доказног карактера, сведочанство о јавно-правним и приватно-правним пословима. Њен значај за науку, културу и друге друштвене потребе, односно њена функција споменика културе, на другом је месту. АПО је, као стваралац, поседовао оперативни документарни материјал настао из практичних потреба и историјски подаци који се у њему налазе малобројни су и заступљени су у архивској грађи осталих стваралаца, односно одељења МИП-а. Масовност оперативног документарног материјала представљала је велики изазов за архивисте током процеса валоризације. У тој количини грађе, која је настала радом Административно-правног одељења, показало се да је само мањи део имао трајну историјску вредност. Примењујући основни критеријум одабирања и издвајања, као и критеријум садржаја који заузима централно место у целокупном систему вредновања, закључили смо да сви догађаји, појаве и предмети о којима су забележени подаци у документима немају једнаку вредност. У случају АПО, његова архивска грађа више представља доказ извршених задатака, послова, поступака, одлука и прописаних мера, па подаци које садржи претежно имају информативну вредност. Главно питање на које смо покушали да дамо одговор јесте који су то делови документарног материјала које као носиоце података одређеног квалитета и квантитета о одређеним догађајима, појавама, односима, личностима треба трајно сачувати. Да бисмо дали одговор на то питање, размотрили смо два основна проблема: методологију вредновања архивске грађе и утврђивање критеријума за вредновање архивске грађе.¹⁹ Поћи ћемо од методологије вредновања архивске грађе која утврђује које ћемо поступке у току валоризације применити у циљу што објективнијег одређивања трајне вредности докумената. Методологија вредновања архивске грађе, као историјског извора за трајно чување, препознаје три категорије: валоризацију архивске грађе по основним групама стваралаца грађе, валоризацију архивске грађе по подгрупама сродних стваралаца и валоризацију појединачних докумената унутар фондовских целина.²⁰ За нашу тему битна је валоризација појединачних докумената унутар фонда, те ћемо се на тој категорији задржати. Валоризација архивске грађе појединачних докумената је главна и најодговорнија фаза валоризације, јер од ње зависи која ће документа бити остављена за трајно чување а која ће се издвојити као безвредни документарни материјал. Тај задатак обавља се на основу критеријума вредновања архивске грађе. Утврђивањем критеријума ми штитимо она документа која су неопходна за проучавање прошлости, ослобађамо фондове безвредног документарног материјала који „оптерећује“ документа која валоризацијом стичу статус архивске грађе и тиме олакшавамо процес истраживања корисницима архивске грађе, стварамо услове за бржу и ефикаснију архивистичку обраду и ослобађамо простор за смештај архивске грађе, јер је то један од најизраженијих проблема савремених архива. Узимајући у обзир наведено, критеријуми за вредновање архивске грађе деле се на три основне групе: критеријуме који се базирају на садржајној вредности, на историјско-друштвеним околностима и условима у којима су настала документа и спољним обележјима до-

¹⁹ Богдан Лекић, *Валоризација архивске грађе, Заштита архивске грађе федерације*, Београд 1988.

²⁰ Исто

кумената.²¹ Будући да је валоризација најважнији део процеса сређивања и обраде архивске грађе, архивисти се константно суочавају са проблемима и дилемама, те се постојећи критеријуми морају стално допуњавати и проверавати, у складу са потребама модерне науке и нових области историографских истраживања. Имајући у виду провенијенцију грађе, најзначајнији критеријум који смо применили био је критеријум садржајне вредности документа. Поред њега, применили смо и критеријуме који се заснивају на статусу, функцијама, надлежности и положају МИП-а у централној државној управи и друштвеним околностима и условима у којима су документи настали. Такође смо применили критеријуме који се односе на потпуност и поновљивост података, врсту документарног материјала, физичко стање грађе и степен сачуваности фонда. Административно-правно одељење, као и остала одељења МИП-а и дипломатско-конзуларна представништва, поседује бројну и специфичну грађу која се у другим фондовима не појављује. Будући да грађа дипломатско-конзуларних фондова Краљевине Југославије привлачи велику пажњу истраживача, сама њена провенијенција намеће се као најважнији критеријум за валоризацију. Зато се она спроводи током целог поступка сређивања и обраде архивске грађе фонда, све до израде информативног средства, те се и Листа категорија безвредног документарног материјала стално допуњава, све до окончања послова на сређивању и обради фонда.

ПРОБЛЕМИ, ДИЛЕМЕ И МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ВРЕДНОВАЊУ ДОКУМЕНАТА КАО ТРАЈНОГ ИСТОРИЈСКОГ ИЗВОРА ФОНДА АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНО ОДЕЉЕЊЕ

Наш први корак у процесу валоризације архивске грађе АПО био је увид у архивску грађу, састављање Листе категорија безвредног документарног материјала и одабир архивске грађе из документарног материјала издвајањем оних делова који нису значајни за науку, културу и друге друштвене потребе. Поред документа шаблонског карактера, мултипликата, дупликата и финансијско-материјалне документације којој је истекла оперативна вредност, издвојена су пропратна акта без прилога, телеграми чија је садржина без значаја, одлуке о разводу брака појединаца без садржајне вредности, извештаји о достављању пресуда, промени адресе, породичног имена, места боравка, смртном случају, имовинском стању, полиси осигурања, болничким трошковима, позивима на саслушање у вези са кривичним и парничним споровима и др. матичних докумената појединаца који нису оставили значајан траг у историји, разне молбе за достављање умрлица, венчаних листова, крштеница, утврђивање и промену држављанства, издавање путних исправа боравишних дозвола, оверу и превод диплома, сведочанстава, сертификата, тапија, тестамената, крштеница, венчаних листова, умрлица, пуномоћја, писама, радних књижица, потврда о пријему робе између југословенских и страних фирми, извештаји о пријему платног налога, репатрирању појединаца, екстрадицији, неважним судским споровима, позиви за војну службу, решења о боловањима и годишњим одморима запослених у Административно-правном одељењу и др.

²¹ Б. Лекић, *нав. дело*, 64.

Узимајући у обзир критеријуме за вредновање архивске грађе за трајно чување остављени су материјали који су по свом садржају и спољним обележјима стекли статус архивске грађе. Масовност документарног материјала утицала је на то да нарочиту пажњу обратимо на репрезентативност, односно потпуност документарног материјала и да за трајно чување оставимо оне материјала који садрже податке који са више аспеката приказују друштво, личности, догађаје, односе, појаве и да акценат буде на квалитету тих података. Такође, водили смо рачуна и о критеријуму поновљивости података, јер је масовност документарног материјала утицала на подједнаку присутност и екстензивних (мало чињеница о пуно људи, догађаја) и интензивних докумената (много чињеница о мало људи, догађаја, појава). Што је мање истих података поновљено из одређених докумената у другим, то је њихова вредност већа. Посредничка улога Административно-правног одељења између других одељења МИП-а и страних и југословенских органа централне власти одредила је значај архивске грађе која пружа информације које посредно допуњују сазнања о унутрашњим приликама у Краљевини Југославији, југословенском законодавству, његовој унификацији и усклађивању са међународним правом и проблемима који су проистицали из неуједначеног законодавства. Пре свега, мисли се на теме из области грађанског права. У материјалима о закључењу и разводу брака југословенских и страних држављана, истраживач може пронаћи информације о брачним споровима из угла српског, мађарског и аустријског законодавства, о примени верског и грађанског права, законодавној и институционалној колизији у вези са надлежностима, као и о неусклађености југословенског законодавства са међународним правом. Посебно су значајне последице тог правног замешатељства и по правни систем и по друштво и целу државу. Велики број невалидних бракова и бракоразводних пресуда не само да је изнедрио бигамију, већ је утицао и на положај жена и деце рођене у таквим браковима. Жене су остајале незаштићене, без материјалних средстава за живот, док су деца проглашавана незаконитом или су их се очеви одрицали, а она су остајала без идентитета и свих законом загарантованих права. Када је реч о положају деце, кроз материјале о процедури усвајања, било да је реч о усвајању у Краљевини Југославији или иностранству, позаконьењу деце, плаћању алиментације, надлежности сирочадских столова и др., истраживач се може упознати са социјалном политиком југословенске државе. Вредност тих материјала огледа се и у чињеници да је фонд Министарства народног здравља и социјалне политике Краљевине Југославије фрагментаран, те поменути материјали допуњују оно што недостаје када је реч о темама из области социјалне заштите.

Један од проблема са којим су се суочавали југословенски држављани био је закључење брака у иностранству. Међу великим бројем молби југословенских држављана да им се допусти да закључе брак у иностранству или са страним држављанима, захтева да се испита валидност брака или бракоразводних пресуда, за трајно чување остављене су оне молбе, представке и захтеви у којима се види примена правних прописа који су важили за одређену територију. Кроз те материјале упознали смо се са српским, аустријским и мађарским законодавством које се тичало породичног и брачног права, односно закључивања и развода брака, плаћања алиментације, усвајања и позаконьења деце, валидности закључених бракова и бракоразводних пресуда, питања бигамије, сукоба верског и цивилног законодавства

и сукоба југословенског територијалног законодавства са међународним правом. Посебну пажњу привлачили су бракови али још више разводи југословенских дипломатских представника у иностранству, у односу на разводе бракова анонимних личности, због скандала који су их пратили и урушавања угледа југословенске државе у иностранству.²² Један од примера била је бракоразводна парница Ђорђа Ивковића, југословенског конзула у Варни, који је оженио ћерку генерала Спасоја Тешића, био у недолжном односу са једном удамом дамом и верио се са ћерком извесног доктора из Варне.²³ У другом случају, у страху од реакције Посланства САД у Краљевини Југославији и негативне слике која је могла да се створи у америчким круговима, интервенисало је и МИП. Реч је о бракоразводној парници једног чиновника Посланства Краљевине Југославије у Вашингтону и америчке поданице, на чијем је венчању кум био Анте Тресић Павичић, посланик Краљевине Југославије у САД. Мимо знања супруге, која је удајом постала југословенска држављанка, инкриминисана страна је поднела захтев за развод брака Духовном суду Старокаатоличке цркве у Загребу (ненадлежној установи), чија бракоразводна пресуда није имала правну снагу али је произвела скандал.²⁴

Последице непостојања јединственог закона осетиле су се и у области наредног права, односно остваривања права на заоставштине страних држављана у Краљевини Југославији и југословенских држављана у иностранству. Кроз преписку о заоставштинама, истраживач се упознаје са правном регулативом која се односила на положај страних држављана у Краљевини Југославији и југословенских у иностранству у погледу уживања приватних права, укључујући и наследно, проблемима са којима су се суочила југословенска дипломатско-конзуларна представништва током рада на ликвидацији заоставштине југословенских држављана у иностранству и проблемима са којима се појединац суочавао у контакту са конфузним законодавством и сложеном администрацијом. У мору преписки, молби, захтева, тестамената, сачувани су само они документи који су садржали примену законских прописа о наследном праву и којима је регулисана исплата заоставштине страним држављанима у Краљевини Југославији и југословенским држављанима у иностранству. Тај документарни материјал, који је у поступку валоризације, својом садржином илуструје са којим се све проблемима суочавала југословенска држава покушавајући да усклади југословенске и међународне законе о наследном праву са члановима Сен-Жерменског и Тријанонског мировног уговора који су регулисали питање наслеђа држављана настањених на територији припојеној Краљевини СХС. Он, такође, осликава борбу обичних људи да у тим отежаним условима, које су наметали неуједначено законодавство и сложена администрација, остваре своја законом загарантована права и зато су издвојени у маси документарног материјала који ни по унутрашњим ни по спољним обележјима није испунио услов да буде остављен за трајно чување. Међу тестаментима и осталим материјалима о заоставштинама анонимних лица који су сачувани, свакако су се издвојили тестаменти

²² АЈ-334-Министарство иностраних послова Краљевине Југославије – Административно-правно одељење-766-2148

²³ АЈ-334-АПО-767-2149

²⁴ Исто

чланова владарских породица, друштвено-политичких радника, научника (краља Николе I Петровића Његоша, кнеза Арсена Карађорђевића, Николе Пашића, Милана Ђ. Милићевића, Чедомиља Мијатовића, Арчибалда Рајса, Ђорђа Вајферта, Велимира Теодоровића, Михајла Пупина и других).²⁵

Значајни су и материјали о наплати осигурања у случајевима повреде или смрти на раду као сведочанство о положају југословенских држављана у иностранству. Такође су важне теме из области социјалног права: остваривање права страних држављана, настањених у Краљевини Југославији, на југословенску пензију, укључујући и бивше чиновнике некадашње аустроугарске администрације који су службовали на територијама припојеним Краљевини Југославији; остваривање права југословенских држављана настањених у иностранству на југословенске пензије; социјално осигурање радника и страних поданика запослених у Краљевини Југославији; социјална помоћ додељена југословенским држављанима у иностранству и социјална помоћ која је упућивана из иностранства у Краљевину Југославију за стране држављане; репатрирање војних инвалида, умоболних, болесних и сиромашних лица из иностранства у Краљевину Југославију.

За трајно чување остављени су и материјали који су се тицали тумачења правног основа за секвестрацију и десеквестрацију имовине физичких и правних лица, наплате осигурања, компензација и одштета, депозита, болничких трошкова и приватних дуговања, било да је реч о југословенским поданицима у иностранству или страним у Краљевини Југославији. Такође су остављени материјали кроз чију се садржину види како се примењивала законска регулатива о удовичким, чиновничким и инвалидским пензијама у Краљевини Југославији и иностранству, о социјалном осигурању радника и радној проблематици уопштено, социјалној помоћи ратној сирочади, деци инвалида, сиромашној деци, репатрирању војних инвалида, умоболних, болесних и сиромашних лица из иностранства у Краљевину Југославију.²⁶

Неизоставне су биле и теме из области кривичног права, а реч је о противправним радњама (убиства, разбојништва, крађе, фалсификовања, силовања, антидржавна делатност), судским процесима и екстрадицијама на основу судских пресуда. Ови материјали су показатељ како је функционисало кривично право у Краљевини Југославији, а истовремено се упознајемо и са страним законодавствима из области кривичног права. Од поменутих противправних радњи за истраживаче је најинтересантнија антидржавна делатност која приказује деловање усташког покрета у иностранству, деловање ВМРО, комунистичку агитацију југословенских држављана у иностранству, шпијунажу југословенских држављана за страна дипломатска представништва, антидржавну делатност албанских држављана, деловање у корист мађарског и аустријског ревизионизма. Кад је реч о екстрадицијама, на основу преписки сазнајемо нешто више о сарадњи Краљевине Југославије са страним државама по питању проширивања конвенција и уговора о екстрадицијама. Од великог броја преписки, захтева, молби и извештаја о противправним радњама и

²⁵ АЈ-334-АПО-772-2156; АЈ-334-АПО-775-2159; АЈ-334-АПО-776-2160; АЈ-334-АПО-778-2162

²⁶ АЈ-334-АПО-803-2202; АЈ-334-АПО-803-2203

екстрадицијама за трајно чување остављени су материјали који сведоче о примени правне регулативе у циљу санкционисања тих радњи и поступку који се у Краљевини Југославији примењивао приликом решавања захтева о екстрадицијама. Међу екстрадицијама анонимних личности издвајају се захтеви за екстрадицију чланова усташког покрета оптужених за антидржавну делатност: Еде Премца, Мије Краља, Андрије Артуковића, Јураја Рукавине, Ивана Рукавине, Николе Орешковића и Ивана Шарића.²⁷

Највећи обим послова у Административно-правном одељењу имао је Легализационо-преводиљачки одсек. Како су се развијали међународни односи и послови и везе са иностранством, тако се повећавао и обим послова. Одсек је радио са странкама, привредницима, трговцима, представницима финансијских установа, адвокатима који су пословали на било који начин у иностранству, као и са ђацима и студентима који су оверавали дипломе. Преводила су се документа са страних на српски и српског на стране језике. Реч је о дипломама, сведочанствима, актима о екстрадицији, изводима из матичних књига, тапијама, тестаментима, уверењима и уговорима. Вођена је архива у којој је остављан препис сваког преведеног документа. Наравно да сваки документ није био вредан, те су за трајно чување остављена документа личности које су оставиле трага у друштвено-политичком животу Краљевине Југославије или она чија су спољна обележја предодредила да буду трајно сачувана.

Најзначајније категорије докумената које нису изазивале дилему да ли имају статус архивске грађе или су безвредни документарни материјал, била су документа која су се односила на потписивање трговинских и политичких споразума и конвенција Краљевине Југославије са другим земљама. Реч је о уговорима, споразумима, записницима, конвенцијама, информацијама и преписци о току преговора, закључивања и ратификације одређеног уговора или конвенције, из надлежности Административно-правног одељења. Сачуване су информације о раду на изради, ратификацији и примени тих споразума које је Краљевина Југославија закључила и ратификовала до 1926. године. Реч је о конвенцијама о држављанству, наследном праву, судској помоћи, судском поступку, извршењу пресуда, издавању криваца (екстрадицији), али нарочито треба истаћи Конзуларну конвенцију са Канадом која је регулисала питање војних обвезника Краљевине Југославије који су живели у иностранству и нису желели да испуне војну обавезу према матичној држави, те је неретко долазило до присилне регрутације. Доношење Закона о држављанству 1928. године, који је у фрагментима сачуван у архивској грађи Административно-правног одељења, утицао је на питање испуњавања војне обавезе од стране југословенских исељеника. Ово питање је значајно и у том смислу што је илустровало однос југословенских исељеника према отаџбини и процес њихове денационализације. У фонду су такође заступљени извештаји, уговори, споразуми, информације и конвенције које су потписивале стране државе. Када је реч о билатералним и мултилатералним односима, они су заступљени кроз материјале о међународним скуповима, репарацијама, реституцији културних добара, двовласничким имањима, пограничним инцидентима, војним гробљима и другим темама које су опте-

²⁷ АЈ-АПО-334-813-2219; АЈ-334-АПО-814-2222

рећивале односе Краљевине Југославије са страним земљама. Руска емиграција издвојила се као посебна тема у оквиру проблематике положаја страних држављана у Краљевини Југославији. Будући да је то тема која изазива велико интересовање истраживача, за трајно чување оставили смо њихове молбе да им се доделе државна служба, обрадива земља и(ли) финансијска помоћ, молбе за пријем у југословенско држављанство и југословенску војску, захтеве за издавање путних исправа и осталих матичних докумената, сведочанства о завршеним војним школама у Русији и уверења о учешћу у Руском грађанском рату.

Вредна помена је и трећа категорија докумената, а то су документа која су изазивала дилему код архивста да ли их треба оставити за трајно чување и у ком обиму.²⁸ Ова категорија односила се на документа настала обављањем административних послова као што су утврђивање држављанства, стицање држављанства, отпуст из држављанства, питање опције, издавање путних исправа, увођење у матичне књиге и издавање матичних докумената (умрлица, извода из књига рођених, крштених, венчаних, умрлих), промена имена, презимена, вероисповести, превод, овера и нострификовање и достављање матичних докумената страним држављанима у Краљевини Југославији и југословенским држављанима у иностранству (диплома, сведочанстава, разних уверења, боравишних дозвола, венчаних листова, пресуда, пуномоћја, уговора, тапија, тестамената, приватних и гарантних писама и других докумената). Имајући у виду да је за обављање свих приватно-правних, јавно-правних и административних послова било неопходно утврдити држављанство ради примене закона валидних за одређено подручје, у АПО се сливао велики број захтева за утврђивање или промену држављанства. Реч је о предметима који се односе на појединачне захтеве за добијање или отпуст из држављанства, издавање путних исправа и виза, репатрирање и(ли) потрагу за несталом имовином. Такви захтеви могу се наћи у фондовима дипломатско-конзуларних представништава, те смо се определили да сачувамо оне који су садржајно најпотпунији и најрепрезентативнији, са великом дозом обазривости, будући да је реч о материјалима значајним за проучавање друштвене историје, али и судбине појединаца који чине једно друштво. За трајно чување остављени су они захтеви у којима се види примена правне регулативе у поступку утврђивања држављанства, промене, пријема, губитка и отпуста из истог, као и примена југословенског и мађарског законодавства на питање двојног држављанства и питање опције. Држављанство, као тема, има посебан значај за истраживање односа Краљевине Југославије са суседним државама у контексту разграничења, двојног држављанства и оптирања. За трајно чување остављена су документа у којима је приказан поступак за доказивање држављанства на основу уговора о миру (са Аустријом, Мађарском, Бугарском), за стицање права на опцију аустријских, албанских, бугарских, италијанских, југословенских, мађарских и турских оптаната, на основу уговора о миру и Уредбе о опцији из 1920. године и права на опцију према Наредби о приступању при стицању и губитку југословенског држављанства путем опције.²⁹

²⁸ Н. Петровић, *нав. дело*.

²⁹ АЈ-334-АПО-822-2233

* * *

Валоризација фонда *Административно-правно одељење* обухватала је огроман број матичних докумената насталих посредничком улогом овог одељења, чија је оперативна вредност истекла и немају значаја у истраживачком смислу, али су свеједно показатељ духа времена, свакодневног живота југословенског друштва, проблема са којима се то друштво суочавало, немоћно да решава основна животна питања због правног вакуума у којем се нашло, као последица честих ратова, промена граница, нестајања старих и формирања нових држава, промена администрације, законодавства и правног система. Умрлице српских војника и интернираца из времена Првог светског рата, дијагнозе о њиховим болестима и подаци о војним гробљима јесу документа којима је истекао оперативни рок и наизглед немају садржајну вредност за истраживача, али су она сведочанство о нашим прецима, њиховој борби за слободу и доприносу који су дали победи у Великом рату. Венчани листови, крштенице, умрлице, сведочанства и дипломе, судске пресуде, инвалидине, наплаћена потраживања и болнички трошкови, документа о промени имена, презимена и вероисповести, тестаменти, тапије, молбе за пријем у држављанство или отпуст, молбе за посао и др. које су остављене за трајно чување, могу да послуже као допуна истраживачима који се баве социјалним и правним темама. Они, с једне стране, дају приказ југословенског друштва, проблема са којима се суочавало током државно-правног провизоријума и након тога, морала тог друштва, његовог свакодневног живота, док с друге употпуњују истраживања о историји југословенског и међународног јавног и приватног права, законодавства и правног система који не само да су уређивали билатералне и мултилатералне односе међу државама на највишем нивоу, већ су утицали и на живот појединаца, тј. обичних људи.

346

РЕЗИМЕ

Министарство иностраних послова Краљевине Југославије, са својим одељењима и дипломатско-конзуларним представништвима у иностранству, представљало је један од најзначајнијих органа централне државне управе. Његова архивска грађа изазива велико интересовање истраживача и јавности управо због своје провенијенције, надлежности које је имало, као и друштвено-политичких околности у оквиру којих је деловало. Нису све организационе јединице МИП-а имале исти значај. Неке су обављале опште и помоћне послове, као што је случај са АПО, које је имало саветничку и посредничку улогу. Његове надлежности и делокруг одразиле су се и на квантитет и на вредност документарног материјала које је производило. Имајући у виду напред наведено, покушали смо да прикажемо примену критеријума вредновања архивске грађе у валоризацији као најзначајнијем делу процеса обраде и сређивања архивске грађе на примеру фонда *Административно-правно одељење* и да укажемо на његове специфичности у односу на друге фондове из области дипломатско-конзуларне делатности, што је такође утицало на одабир критеријума за вредновање архивске грађе. Валоризацију архивске грађе овог фонда, специфичном у односу на друге, чини управо њена улога која је више била доказног карактера, сведочанство о јавно-правним и приватно-правним по-

словима, док су њена функција споменика културе и њен значај за науку и друге друштвене потребе на другом месту. Имајући у виду провенијенцију архивске грађе АПО, најзначајнији критеријум који смо применили био је садржајна вредност докумената, али смо примењивали и остале критеријуме који се заснивају на статусу, функцији и надлежности, потпуности и поновљивости података, врсти документарног материјала, физичком стању грађе, степену сачуваности фонда и спољним обележјима. Документа шаблонског карактера, која нису значајна за науку, културу и друге друштвене потребе, односно која немају својство архивске грађе, издвојена су као безвредан документарни материјал, док су за трајно чување остављени материјали који су по свом садржају и спољним обележјима стекли статус архивске грађе.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

347

- АЈ-334-Министарство иностраних послова Краљевине Југославије-Административно-правно одељење (1919–1941)
- *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Архив Југославије, Београд 2000.
- Ђокић, Весна. Ераковић Видосава, Теодосић Драган, *Историјска белешка Министарства иностраних послова Краљевине Југославије-Административно-правно одељење 1919–1941*.
- Жутић, Никола. *Историјска белешка Министарства иностраних дела (послова) Краљевине Југославије 1918–1945*.
- Лекић, Богдан. *Валоризација архивске грађе, Заштита архивске грађе федерације*, Београд 1988.
- Петровић, Драгош, Крејић, Предраг. *Вредновање докумената дипломатско-конзуларних фондова Краљевине Југославије (1918–1945)*, Архив 1-2, Београд 2003.
- Петровић, Нада, Ђокић, Весна, Опојевлић, Лидија. *Историјска белешка Министарства иностраних послова Краљевине Југославије – Конзуларно-привредно одељење 1919–1941*.
- Петровић, Нада. *Валоризација грађе Конзуларно-привредног одељења, Министарства иностраних послова Краљевине Југославије (1919–1941)*, Архив 1-2, Београд 2003.
- Поповић, С. Јован. *Правни систем заштите архивске грађе и регистратурског материјала на нивоу државне заједнице Србије и Црне Горе и република Србије и Црне Горе*, Београд 2003.
- *Приручник из архивистике*, Савез друштва архивских радника Југославије, Загреб 1977.
- *Упутство за сређивање и обраду архивских фондова и израду информативних средстава у Архиву Југославије*, Београд 1994.

Vidosava ERAKOVIĆ
Vesna ĐOKIĆ

**APPRAISAL OF THE ARCHIVAL MATERIAL OF THE
FOND OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS –
LEGAL AND ADMINISTRATIVE DEPARTMENT
(1918-1941)**

SUMMARY

348

The Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia with its departments and diplomatic-consular offices abroad was one of the most important organs of the state administration. There is a great interest of both researchers and broad public in its archival material because of its provenance, the authorities the Ministry had, and social and political circumstances of its work. Not all Ministry's organizational units were of the same importance. Some were conducting general and ancillary work such was the case with its Legal and Administrative Department that had an advising and mediatory role. Its authorities and scope of work reflected on the quantity and value of the documentary material it created. Having in mind the above said, we tried to show the application of the criterion of evaluation of the archival material in the appraisal as the most important part of the process of arranging and organizing archival material at the example of the fond of Legal and Administrative Department and to point out the particularities of this fond comparing to other fonds of diplomatic-consular office which also had an effect on the selection of the criterion for appraisal of archival material. This fond's material is specific comparing to other fonds because of its role which was more of evidential nature, record of public, private and legal affairs, while its function as a monument of culture and its importance for science and other academic needs is in the second place. Having in mind the provenance of the archival material of the Ministry of Foreign Affairs, the most important criterion we applied was the criterion of the value of the content of the document, but we also applied other criteria that were based on the status, function and authorities, data completeness, type of the documentary material, physical state of the material, the state of preservation of the fond and its outer features. Template documents that are not important for the science, culture and other social needs i.e. that do not have a property of an archival material were separated as worthless documentary material, while the material that by its content and outer features received status of archival material was selected to be permanently kept.